

SINTAKTIK NAZARIYALAR MUAMMOSIGA DOIR TADQIQOTLAR TAHLILI

Isaqova Shahnoza Aloviddin qizi

6-umumiy o'rta ta'lim maktabining ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23389141>

Annotatsiya. Ushbu tezisda sintaktik nazariyalarning shakllanishi va rivojlanishi, struktur, generativ-transformatsion, funksional hamda kognitiv yondashuvlarning asosiy tamoyillari tahlil qilinadi. Ularning sintaktik birliklarni o'rganishdagi o'ziga xos jihatlari, o'zaro farqlari va zamonaviy tilshunoslikdagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: sintaksis, sintaktik nazariya, struktur lingvistika, generativ grammatika, transformatsion yondashuv, funksional grammatika, kognitiv tilshunoslik.

Аннотация. В тезисе анализируются становление и развитие синтаксических теорий, а также основные принципы структурного, генеративно-трансформационного, функционального и когнитивного подходов. Рассматриваются их особенности, различия и значение для изучения синтаксических единиц в современной лингвистике.

Ключевые слова: синтаксис, синтаксическая теория, структурная лингвистика, генеративная грамматика, трансформационный подход, функциональная грамматика, когнитивная лингвистика.

Abstract. This thesis analyzes the formation and development of syntactic theories and the main principles of structural, generative-transformational, functional, and cognitive approaches.

It highlights their distinctive features, differences, and significance for the study of syntactic units in modern linguistics.

Keywords: syntax, syntactic theory, structural linguistics, generative grammar, transformational approach, functional grammar, cognitive linguistics.

Kirish. Sintaksis tilshunoslikning muhim bo'limi bo'lib, so'zlarning o'zaro bog'lanishi, gap tuzilishi hamda nutqning grammatik va mantiqiy shakllanishini o'rganadi. Sintaktik nazariyalarning rivojlanishi til haqidagi ilmiy qarashlar va metodologik yondashuvlarning o'zgarishi bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli turli nazariyalarni qiyosiy o'rganish sintaksisning mazmuni va tahlil imkoniyatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Asosiy qism. Sintaksisga oid dastlabki qarashlar antik yunon va lotin grammatikasi bilan bog'liq bo'lib, ularda gapning mantiqiy tuzilishi, xususan, subyekt va predikat munosabati muhim o'rin tutgan.

Keyinchalik struktur lingvistika shakllanib, Ferdinand de Sossyur tilni o'zaro munosabatdagi birliklardan tashkil topgan tizim sifatida talqin qildi. Bu yondashuv sintaktik birliklarning formal tuzilishi, so'z tartibi, sintagmatik va paradigmatic munosabatlarini tahlil qilishga asos yaratdi.

XX asrda Noam Xomskiy ishlab chiqqan generativ-transformatsion grammatika sintaktik tadqiqotlarning yangi bosqichini boshlab berdi. Mazkur nazariya insonning grammatik qobiliyati orqali turli gaplarni hosil qila olishini izohlaydi hamda chuqur va yuzaki tuzilma o'rtasidagi farqqa e'tibor qaratadi. Shu tariqa sintaksis faqat gapning tashqi shakli bilan cheklanmay, uning hosil bo'lish mexanizmlari va inson tafakkuri bilan aloqador jihatlari ham o'rganishga yo'naltirildi.

Funksional grammatika til birliklarini ularning nutqdagi vazifasi va kommunikativ maqsadi bilan bog'liq holda tahlil qiladi. M. Xallidayning tizimli-funksional yondashuvida gapning tuzilishi mazmun, kontekst va muloqot maqsadi bilan uzviy aloqada qaraladi. Kognitiv tilshunoslik esa sintaktik tuzilmalarni inson idroki, konseptual fikrlashi va bilimlarni tashkil etish jarayonlari bilan bog'laydi. J. Lakoff va R. Langaker qarashlari ushbu yo'nalishning rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

Tadqiqotda struktur, generativ-transformatsion, funksional va kognitiv yondashuvlar qiyosiy, tavsifiy hamda tahliliy metodlar yordamida ko'rib chiqilgan. Qiyosiy tahlil ularning umumiy va farqli tomonlarini aniqlashga, tavsifiy metod har bir nazariyaning asosiy tamoyillarini yoritishga, analitik yondashuv esa ilmiy mohiyatini ochishga xizmat qiladi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, struktur yondashuv formal munosabatlarni, generativ nazariya gap hosil bo'lish mexanizmlarini, funksional grammatika kommunikativ vazifalarni, kognitiv lingvistika esa til va tafakkur aloqasini asosiy e'tiborga oladi.

Xulosa. Sintaktik nazariyalar tilning turli qirralarini yoritib, zamonaviy tilshunoslikning metodologik asoslarini boyitadi. Struktur lingvistika til birliklari o'rtasidagi munosabatlarni tizimli o'rganishga, generativ-transformatsion grammatika gap tuzilishining ichki mexanizmlarini tahlil qilishga, funksional grammatika kommunikativ vazifalarni aniqlashga, kognitiv tilshunoslik esa sintaksisning inson tafakkuri bilan bog'liqligini tushuntirishga yordam beradi. Ushbu yondashuvlarni uyg'un qo'llash grammatik, semantik va pragmatik jihatlarni birgalikda tahlil qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. de Saussure, F. Course in General Linguistics. – New York: McGraw-Hill, 1959.
2. Chomsky, N. Syntactic Structures. – The Hague: Mouton, 1957.
3. Chomsky, N. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge, MA: MIT Press, 1965.
4. Halliday, M. A. K. An Introduction to Functional Grammar. – London: Edward Arnold, 1985.
5. Lakoff, G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind. – Chicago: University of Chicago Press, 1987.